

ממשה עד משה לא קם כמשה

משה מנדלסון - משה הס בשאלת הלאומיות הישראלית

יגאל פנחס אלעזרי

הקדמה

כסטודנט שנה א' בחוג הרב-תחומי ליהדות, זכיתי להיחשף לשני הוגים מרכזיים שעיצבו את החשיבה היהודית המודרנית בדרכים ייחודיות. במסגרת קורס **מבוא לפילוסופיה יהודית בעת החדשה**, למדתי על משה מנדלסון וספרו "ירושלים" (1783) שבו ניסה לנסח מחדש את היהדות בעידן הנאורות, תוך התאמתה לערכים האוניברסליים של התקופה. במקביל, בקורס **דת וציונות**, פגשתי את רעיונותיו של משה הס וספרו "רומא וירושלים" (1862) שבו קרא לתחייה לאומית וטריטוריאלית של העם היהודי בארץ ישראל.

פער הזמן בין מנדלסון להס, כמעט מאה שנה, משקף לא רק הבדלים היסטוריים ותרבותיים, אלא גם את תגובתו של הס לרעיונותיו של מנדלסון. בעבודתי אני מבקש לבחון כיצד השפיעה גישתו האוניברסלית של מנדלסון על תפיסת הלאומיות של הס, ומה אנו יכולים ללמוד מהמתח שבין דת ולאומיות, שהעמיק בתקופה זו והמשיך ללוות את העם היהודי.

על בסיס מתח זה, אני מניח את הבסיס לרעיון מודל המגן דוד, המסמל את הדינמיקה בין שתי מגמות אלו בעם היהודי – הדת והלאומיות. מודל זה, שלדעתי טומן בחובו הבנה מעמיקה של המתח והפתרונות האפשריים לו, יפורט ויוסבר במקום ובזמן הראויים.

הרקע

"באותן שנים שהחל הבעל שם טוב להפיץ את תורתו במזרח אירופה, נכנס נער צעיר בשערי העיר ברלין שבמערב אירופה. אל העיר הוא לא נכנס מהשער הראשי אלא דרך השער שהיה שמור לבהמות וליהודים. ביומניו של שומר השער נמצא כתוב באותה שנה ש"היום עברו בשער שישה שוורים, שבעה חזירים ויהודי אחד".¹

הרקע ההיסטורי: חילון, נאורות והשכלה

המאות ה-18 וה-19 היו תקופות של תמורות עמוקות באירופה, שהשפיעו על עיצוב ההיסטוריה, הפילוסופיה והזהות היהודית. שלושה תהליכים מרכזיים – **החילון, הנאורות ותנועת ההשכלה** – עיצבו מחדש את יחסם של היהודים לעצמם ולחברה הסובבת.

¹ רקוויאם גרמני יהודים בגרמניה לפני היטלר / 1743-1933, עמוס אילון; מאנגלית: דני אורבך. עמ' 8

עידן הנאורות והשפעתו על היהודים

- **הנאורות באירופה :**
עידן הנאורות, שהחל במאה ה-18, שם את התבונה והאוטונומיה האישית במרכז. רעיונות של חירות, שוויון וזכויות אדם ערערו על סמכות הדת והציעו חזון של חברה המבוססת על רציונליות וחופש.
- **השפעה על היהודים :**
יהודי אירופה, שעד אז היו מוגבלים בגטאות ומנותקים מרוב החברה הכללית, החלו להיחשף לערכים החדשים. עבור רבים, הנאורות סימנה הזדמנות להשתלבות, אך גם אתגר לשמירה על זהותם הדתית והתרבותית.

תהליך החילון והשפעותיו

- **החילון באירופה :**
תהליך החילון החל להתרחש במקביל לנאורות, כשדת הפסיקה להיות הכוח המרכזי בארגון חיי החברה והמדינה. מדינות רבות אימצו מודלים חילוניים שבהם הדת הפכה לעניין פרטי, והאמונה הדתית נחלשה בקרב רבים.
- **חילון יהודי :**
בקרב היהודים, החילון הוביל לתהליכים מואצים של התבוללות והתרחקות מהמסורת. עבור יהודים רבים, נטישת הדת הייתה אמצעי להשתלבות חברתית וכלכלית בחברה הלא-יהודית.

תנועת האמנציפציה

- **מהי האמנציפציה ?**
תהליך האמנציפציה החל בסוף המאה ה-18 והמשיך במהלך המאה ה-19. יהודים קיבלו זכויות אזרחיות במדינות שונות באירופה, מה שאפשר להם להשתלב במוסדות החינוך, הכלכלה והחברה הכללית.
- **בעיות האמנציפציה :**
 - האמנציפציה לא תמיד התלוותה לשוויון חברתי, והאנטישמיות נותרה בעינה.
 - השילוב החברתי הוביל לחילוקי דעות פנימיים בקהילה היהודית – בין אלו שדגלו בשמירה על המסורת לבין אלו שקראו לשילוב מלא בחברה.

תנועת ההשכלה היהודית

- **מהי ההשכלה?**

תנועת ההשכלה היהודית נולדה במאה ה-18 בהשראת עקרונות הנאורות, ושאפה לשלב את היהודים בחברה הכללית תוך שמירה על זהותם הדתית והתרבותית.

- **עקרונות מרכזיים של ההשכלה:**

- קידום חינוך מודרני ומדעי.
- לימוד שפות זרות ומקצועות חופשיים.
- השתלבות במוסדות התרבות והחברה הכללית.

- **ביקורת פנימית:**

חלקים בקהילה היהודית ראו בהשכלה איום על המסורת. אחרים טענו שהיא מסייעת לחיזוק הקשרים בין יהודים לבין העולם המודרני.

השפעת התהליכים על מצב היהודים.

1. **חילון ואובדן זהות:**

החילון הוביל לתהליך שבו רבים מהיהודים ניתקו עצמם מהמסורת והקהילה. התוצאה הייתה שילוב מוגבל בחברה הכללית לצד התבוללות ואובדן זהות.

2. **אמנציפציה וחוסר שוויון:**

למרות ההתקדמות בזכויות האזרחיות, רבים מהיהודים גילו שהאנטישמיות נותרה בעיה חמורה.

3. **המתח בין מסורת למודרניות:**

יהודים מצאו עצמם נקרעים בין הרצון להשתלב בחברה לבין הצורך לשמר את זהותם הדתית והתרבותית.

השפעת התהליכים על משה מנדלסון

- **מנדלסון והנאורות:**

מנדלסון ראה בעידן הנאורות הזדמנות ליהודים להשתלב בחברה הכללית תוך שמירה על זהותם הדתית. בספרו "ירושלים" (1783) הוא הציע גישה שביקשה לאזן בין ערכי היהדות לערכים האוניברסליים של הנאורות.

- **תשובתו לחילון:**

מנדלסון ראה בחילון איום על הזהות היהודית. הוא טען שהיהדות יכולה להשתלב בעולם המודרני מבלי לאבד את ייחודה, באמצעות חירות מצפון ושמירה על המסורת הדתית.

- **ביקורת על אמנציפציה מוגבלת:**

מנדלסון האמין שהאמנציפציה היא צעד חשוב, אך זיהה את הסכנה הטמונה בכך שהיא תוביל לויתור על הזהות היהודית.

השפעת התהליכים על משה הס

- **הס והחילון:**
משה הס ראה את החילון ככוח שמאיים על קיומו של העם היהודי. הוא טען כי תהליך החילון מוביל להתבוללות ולאובדן הזהות, וכי הדת לבדה אינה מספיקה עוד לשמר את העם.
- **תגובה לאמנציפציה:**
הס התאכזב מהאמנציפציה ומהשפעתה על היהודים. הוא זיהה כי האנטישמיות נותרה בעינה, וכי השילוב החברתי הפך את היהודים לזרים הן בקרב עצמם והן בקרב החברה הכללית.
- **פתרון הלאומיות:**
בספרו "רומא וירושלים" (1863) הציע הס פתרון המבוסס על תחייה לאומית וטריטוריאלית בארץ ישראל. הוא טען כי שיבה לארץ ישראל היא הדרך היחידה לשמר את הזהות היהודית בעולם המודרני.
התהליכים ההיסטוריים שתוארו – עידן הנאורות, תהליך החילון, האמנציפציה ותנועת ההשכלה – אינם רק מסגרת כללית להבנת תקופת חייהם של משה מנדלסון ומשה הס, אלא גם גורמים מכריעים בעיצוב עולמם הרעיוני. כל אחד מהם, בהשפעת התקופה והמקום שבו חי, גיבש תשובה משלו לשאלות הזהות, הדת והלאומיות היהודית. מנדלסון, שחי במאה ה-18 בגרמניה, פעל בתוך הקשר של ראשית עידן הנאורות והאמנציפציה. הוא חיפש דרך ליישב בין הזהות היהודית לערכי החירות והשוויון של התקופה. לעומתו, הס, שחי במאה ה-19 וראה את כשלי האמנציפציה והחילון, ביקש להגדיר מחדש את הזהות היהודית באמצעות לאומיות וטריטוריה. כדי להבין את גישתם לעומק, נבחן את הביוגרפיות שלהם, את החוויות שעיצבו את עולמם, ואת ההקשר שהוביל לכתיבת ספריהם המכריעים – "ירושלים" של מנדלסון ו"רומא וירושלים" של הס.

משה מנדלסון – ביוגרפיה והגורמים לכתיבת "ירושלים"

בתחילת מאמרי הבאתי סיפור על נער צעיר שנכנס בשערי העיר ברלין שבמערב אירופה. אל העיר הוא לא נכנס מהשער הראשי אלא דרך השער שהיה שמור לבהמות וליהודים. שמו של אותו הנער הוא משה מנדלסון (1729-1786), שבזמן בו הוא מגיע לברלין זה מצב והיחס אל היהודים.

משה מנדלסון – ביוגרפיה

רקע משפחתי והשכלה:

משה מנדלסון נולד בשנת 1729 בעיר **דסאו**, **גרמניה**, למשפחה יהודית מסורתית. אביו היה סופר סת"ם ומלמד, והבית בו גדל היה חדור בערכי תורה ולימוד. כבר מגיל צעיר הפגין כישרון יוצא דופן בלימודי תלמוד ובתחום הפילוסופיה. בגיל 14 עבר לברלין ללמוד תורה אצל הרב **דוד פרנקל**, מחבר הפירוש לתלמוד "קרבן העדה".

המסע האינטלקטואלי והחיים בברלין:

בעת שהותו בברלין, נחשף מנדלסון לכתבי **הנאורות האירופית** ולמד בכוחות עצמו גרמנית, לטינית, מתמטיקה ופילוסופיה. הוא יצר קשרים עם אינטלקטואלים בני זמנו, כולל הפילוסוף הגרמני **גוטהולד אפרים לסינג**. לסינג הפך לחבר קרוב ולימים כתב את המחזה "**נתן החכם**", (Nathan der Weise) " המבוסס על דמותו של מנדלסון כיהודי משכיל ונאור.

הישגים בולטים ופרסום:

מנדלסון הפך לדמות מוערכת בעולם האינטלקטואלי הגרמני, ואף כונה "סוקרטס היהודי". ב 1763-זכה בפרס של האקדמיה המלכותית על חיבורו הפילוסופי בנושא **מטאפיזיקה**, והיה ליהודי הראשון שזכה בכבוד זה.

הגותו של משה מנדלסון בספר "ירושלים"

רקע לכתיבת הספר:

ספרו המרכזי של מנדלסון-

"ירושלים, או על כוח דתי ועל היהדות , Jerusalem, oder über religiöse Macht und Judenthum

פורסם בשנת 1783. הספר היה תגובה לדרישות של אינטלקטואלים נוצרים להמרת דתו ולסוגיות של זכויות יהודים בגרמניה.

עיקרי רעיונותיו:

1. הפרדת דת ומדינה:

מנדלסון טען שיש להפריד באופן מוחלט בין סמכות המדינה לבין סמכות הדת. לדעתו, הדת היא עניין של **אמונה ומצפון אישי**, בעוד שהמדינה עוסקת בעניינים ציבוריים. הוא האמין שאסור לכפות אמונה דתית בכוח:

"אין לסמכות הדתית כל זכות לאכוף כפייה על האדם".

2. היהדות כדת של חוק ומוסר:

מנדלסון תיאר את היהדות כדת של **מצוות וחוקים מוסריים** המנחים את האדם כיצד לנהוג בעולם הזה. היהדות, לדעתו, אינה מתיימרת להכתיב דוגמות אמונה אלא עוסקת בהכוונה אתית וחברתית.

3. סובלנות דתית וזכויות האדם:

בהשפעת עידן הנאורות, מנדלסון דגל ב**חופש דת וסובלנות דתית**. הוא קרא לשוויון זכויות ליהודים תוך שמירה על דתם וזהותם הייחודית.

4. התנגדות לכפייה דתית:

מנדלסון התנגד לשימוש ב**חרם** ככלי של כפייה דתית בתוך הקהילה היהודית. הוא האמין שהחברה היהודית צריכה להתנהל מתוך בחירה חופשית ולא מתוך כפייה.

5. היהדות והנאורות:

מנדלסון ניסה להוכיח שה**יהדות תואמת את ערכי הנאורות**, כמו רציונליות, חופש וזכויות אדם. הוא האמין שיהודי יכול להיות בעת ובעונה אחת **נאמן לדתו וגם משתלב בחברה הכללית**.

משמעות רעיונותיו בהקשר היסטורי

1. **אבי תנועת ההשכלה היהודית:**
מנדלסון נחשב ל"אבי ההשכלה היהודית". רעיונותיו עודדו את היהודים להשתלב בחברה האירופית, לרכוש השכלה כללית, ולהיפתח לתרבות המודרנית תוך שמירה על זהותם הדתית.
2. **השפעה על תהליך האמנציפציה:**
כתביו סייעו לקדם את תהליך האמנציפציה של היהודים באירופה, שהעניק ליהודים זכויות אזרחיות ושוויון בפני החוק.
3. **ביקורת מאוחרת:**
למרות תרומתו הרבה, מנדלסון ספג ביקורת מתנועות מאוחרות יותר, כמו הציונות והחרדיות, שטענו שהשתלבות בחברה הכללית הובילה להתבוללות ואובדן הזהות היהודית.

משה הס – ביוגרפיה והגורמים לכתיבת "רומא וירושלים"

רקע משפחתי והשכלה:

משה הס נולד בשנת 1812 בעיר בון, גרמניה, למשפחה יהודית אורתודוקסית. בנעוריו קיבל חינוך יהודי מסורתי, אך עם השנים התרחק מהמסורת בעקבות התעניינותו ההולכת וגוברת בפילוסופיה, מדע ותנועות חברתיות. בניגוד למשה מנדלסון, שהקדיש את חייו לגישור בין יהדות לנאורות, הס בחר לעסוק בסוגיות חברתיות ופוליטיות דרך עדשת הלאומיות והסוציאליזם.

פעילותו האינטלקטואלית והפוליטית:

בצעירותו, הס התגורר בפריז והיה פעיל בחוגים סוציאליסטיים ומהפכניים. הוא היה שותף רעיוני של קרל מרקס ופרידריך אנגלס, ואף תרם לפיתוח רעיונות מוקדמים של הסוציאליזם המדעי. עם זאת, הוא התרחק ממרקס בשל חילוקי דעות לגבי פתרון הבעיה היהודית, שהס ראה בה שאלה לאומית בעוד מרקס התייחס אליה במונחים מעמדיים בלבד.

המשבר האישי והחזרה ליהדות:

בשנות ה-50 וה-60 של המאה ה-19, משה הס חווה אכזבה עמוקה מהאמנציפציה ומהסוציאליזם האירופי, בעיקר בשל גילויי האנטישמיות ששררו גם בקרב התנועות המתקדמות לכאורה. משבר זה הוביל אותו לחזור ולהתעמק בשורשיו היהודיים ולגבש תפיסת עולם חדשה שהציבה את הלאומיות היהודית במרכז.

הגותו של משה הס בספר "רומא וירושלים"

רקע לכתיבת הספר:

ספרו החשוב ביותר, "רומא וירושלים", פורסם בשנת 1862. הספר מהווה מניפסט לאומי יהודי מוקדם הקורא לתחייה לאומית ותרבותית בארץ ישראל. זהו חיבור פורץ דרך שהשפיע רבות על התפתחות הציונות המדינית המאוחרת יותר, במיוחד על הרצל ותלמידיו.

עיקרי רעיונותיו:

1. **הכישלון של האמנציפציה :**
הס טען כי האמנציפציה לא פתרה את בעיית היהודים, אלא רק החמירה אותה. הוא הדגיש כי גם כאשר היהודים קיבלו זכויות אזרחיות, הם נותרו זרים בעיני החברה האירופית.
2. **הזהות היהודית כלאום ולא רק כדת :**
בניגוד לתפיסתו של מנדלסון, שראה ביהדות דת בלבד, הס ראה ביהודים **אוּמָה לכל דבר ועניין**. הוא הדגיש את החשיבות של **שיבה לאומית לארץ ישראל** כמפתח לשימור הזהות היהודית. לדעתו, היהדות אינה רק מערכת אמונה, אלא קשר היסטורי, תרבותי וטריטוריאלי.
מצטט הס את גרץ²
- "אומר ראש סופרי דברי הימים לבני ישראל אינן רק תולדות הכנסיה והדת בלבד, אבל נושאות הן עליהן גם חותם לאומי"³.

3. רומא וירושלים כסמלים מנוגדים :

- **רומא** מייצגת את התרבות האירופית, את הכיבוש ואת ההתבוללות התרבותית.
 - **ירושלים** מייצגת את הרוח היהודית, את התקווה לתחייה לאומית ואת החיבור לשורשים.
4. **השפעת הסוציאליזם על הלאומיות היהודית :**
משה הס שילב בין רעיונות סוציאליסטיים לבין תפיסת הלאומיות. הוא האמין כי חברה יהודית בארץ ישראל צריכה להתבסס על **צדק חברתי, שוויון ושיתוף פעולה** בין כל חלקי העם.
 5. **ביקורת על ההשכלה והחילון :**
הס ביקר את אנשי תנועת ההשכלה היהודית על כך שניתקו את העם היהודי משורשיו הלאומיים. הוא ראה בכך איום על המשך הקיום היהודי :

משמעות רעיונותיו בהקשר היסטורי

1. **השפעה על הציונות :**
משה הס נחשב לאחד מאבות הציונות המדינית. רעיונותיו על שיבה לארץ ישראל והתחדשות לאומית השפיעו על מנהיגים ציוניים כמו **תאודור הרצל ואחד העם**.
2. **רלוונטיות עכשווית :**
הגותו של הס על המתח בין **אוניברסליזם ולאומיות** עדיין רלוונטית היום, במיוחד בדיונים על **זהות יהודית, היחס בין דת ומדינה**, ומעמדה של מדינת ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית. משה הס הציע פתרון לאומי למצוקות היהודים, פתרון שנבע מאכזבתו מהאמנציפציה ומהסוציאליזם האירופי. כעת, נשווה בין רעיונותיו של הס לבין אלה של מנדלסון, ונעמוד על הפערים והדמיון ביניהם בשאלת זהות העם היהודי.

² גרץ די"י חלק ה' פתח דבר צד ג'.

³ צמח, מה"ד (1899). **רומא וירושלים**. [גרסה אלקטרונית]. פרויקט בן-יהודה (פתח דבר)

הקשר ההיסטורי והרעיוני בין ירושלים לרומא וירושלים

משה מנדלסון וירושלים⁴

בספרו ירושלים מתאר מנדלסון את היהדות כדת המתאימה לערכי עידן הנאורות. בטענתו שלא ניתנה הדת לעמי עולם כי אם לחינוך המין האנושי. להורות לבני אדם את חובותיהם כלפי עצמם וכלפי רעיהם. מנדלסון מציג את היהדות כדת המבוססת על חוקים מוסריים שמטרתם שיפור החברה האנושית, ולא על כפייה דתית לטענתו הדת לא דורשת אמונה ברעיונות מסוימים או טקסים כדי להביא לישועה אלא המצוות ניתנו לטובת האדם, לחיי חברה טובים וצודקים.

הפרדת הדת מהמדינה מהווה יסוד מרכזי בהגותו ומנדלסון טוען בספרו שדת משה איננה אוסרת על בניה להשתתף במוסדות המדיניים של ארצות מושבותיהם. עם זאת, מנדלסון נמנע מעיסוק ברעיון הלאומיות היהודית. הוא רואה את הזהות היהודית דרך הפריזמה של הדת בלבד ולא של אומה.

בעקבות סיפרו של מנדלסון תנועת ההשכלה והחילון הפכו אותו לאחר מותו לאב המייסד של תנועתם וטיפחו את הזיכרון של משה מנדלסון, נכתבו שירים לזכרו "כל חכמה נאבדה, וצמאה לשתות עדתינו, ממי חכמה נסתמו ממנו"⁵, הציעו שיום הולדתו של מנדלסון ישובץ בלוח החגים היהודי ומצבת אבן שתוצב בכל בית ספר ועליה ציטוט של החרוז הדרמטי על הופעתו הפלאית של בורא העולם החדש "קשט ודת צרורות באפל מגי דור ודור, עד אמר אלהים: יהי משה, ויהי אור!"⁶ אחד השיאים היה בגרמניה שנת 1929 כשצינו בהתרגשות רבה את יום הולדת ה-200 למשה מנדלסון.⁷

ירושלים על שום מה ?

מה הסיבה שקרא מנדלסון לספרו "ירושלים" הרי אין שום עניין שירושלים מיוצגת בו בספר? בעצם ירושלים מוזכרת פעמיים בספר פעם אחת בהקשר כיבוש העיר, ובפעם השנייה בציטוט דבריו של קראנץ מחיבורו חקירת האור והצדק "בעקבות זאת השתחררנו מהכפייה ומהטקסיות המעיקה, ואיננו קושרים עוד את עבודת אלוהים אמיתית לשומרון או לירושלים, אלה עבורנו המהות של הדת היא דבריו של מורינו כי קידוש השם אמיתי נעשה ברוח האמת."⁸

אייכל איציק בספרו תולדות רבנו החכם משה בן מנשה מתאר את בחירת השם ירושלים באופן דרשני "וטרם כלות השנה ההיא יצא לאור סיפרו המפואר המכונה ירושלים – ירושלים הבנויה כעיר שחברה לה יחדיו התורה החכמה הצדק והמשפט"⁹

⁴ צמח, מה/ד" (1899). רומא וירושלים. [גרסה אלקטרונית]. פרויקט בן-יהודה. נדלה בתאריך 12-11-2024. <https://benyehuda.org/read/218692024-12-11>

⁵ יצחק שמואל רג'י (1877-1876), "שיר על הפילוסוף משה מדעס" 93 p.2 israelitische letterbode

⁶ יהודה ייטלש (1838-1773), "ראשית ביקורים", בכורי העתים, 11 עמ' 26-23 (1831)

⁷ פיני אפרגן - משה מנדלסון חזון הסובלנות הדתית ואתגרי הקיום היהודי המודרני בהקדמה לתרגום החדש של הספר ירושלים בהוצאת כרמל ירושלים

⁸ משה מנדלסון – ירושלים תרגום: יפתח הלרמן-כרמל הוצאת כרמל ירושלים [מהדורה דיגטלית] עמ' 140

⁹ אייכל איציק - תולדות רבנו החכם משה בן מנשה ברלין תקמט עמ' מ. הודפס בכתב רש"י תורגם על ידי .

משה הס ורומא וירושלים¹⁰

לעומת זאת, משה הס מציע ברומא וירושלים השקפה המנוגדת לחלוטין הוא כותב בספרו-
"אין אני מסכים לדעת מנדלסון, כי אין "דוגמא" לישראל כלל, אבל מחליט אני כי תורתו לא נתנה חתומה
וסתומה בשום זמן מן הזמנים, ורק הלכה תמיד הלוך והתפתח על מוסדות האחדות האלהית המשוטטת בכל
מרחבי החיים, יחד עם רוח בני ישראל ורוח האדם בכלל, העולה למעלה בסולם הקולטורה".¹¹
הס מדגיש את כישלון האמנציפציה וההשכלה בפתרון מצוקת היהודים:
"אשר שם קנאת הדת כבר חדלה לכלות חציה ביהודים הנאורים, בהיות יושביה נדיבי עמים ההולכים לאור
ההשכלה אשר נגה עליהם, גם שם יומר כבוד היהודי הבוגד בעמו בקלון, למרות כל מאורי אור
האימנציפציה"¹²

תחיית הלאומיות היא, לדבריו, הכרח קיומי
"הפיזור הגיאוגרפי של היהודים הוא שורש סבלם... יש להשיבם לארץ ישראל כדי לשקם את תרבותם".¹³
עתה, לאחר שעמדנו על עיקרי הגותם של מנדלסון והס, נשווה בין שתי התפיסות המנוגדות שהציגו. נבחן
את הדמיון והשוני בין גישתם לשאלות של זהות יהודית, דת ולאומיות, ונראה כיצד רעיונות אלו
ממשיכים להשפיע על הדיון היהודי עד ימינו.

ניתן להבין מדבריו הס

שההנחה שהתנועה ההשכלתית תביא לתחייה רוחנית לאומית מצאה את עצמה בבידוד, כאשר ירושלים
של מנדלסון לא נתנה את המענה ההולם לאתגר הלאומי.
"האם לא היתה מימות מנדלסון והלאה כל ישעם וחפצם של יהודי אשכנז להיות כאשכנזים גמורים לכל
דבריהם ולהדמות אליהם בשיחם והגיגם ובכל חושיהם? האם לא היה כל מעינם ומשאת נפשם לקצץ בנטיעות
לאומיותם? האם לא יצאו חוצץ כלם למלחמת החופש? האם לא שקדו בכל עז להתאשכנז ולקרוא בקול
גדול?"¹⁴
בכך הס מתאר את ירושלים של מנדלסון כגורם הראשוני שהוביל להתרחקות מהלאומיות היהודית,
כאשר ההשכלה והאוניברסליות שהציעה לא פתרו את שאלת הלאומיות היהודית.
"הסכנה היתה מרחפת על ראש היהדות רק מצד אותם המתקנים – שכבר הלכו לעולמם, לאשרנו – אשר
במליצות שדופות ובמנהגים של שטות חדשים מקרוב באו מצעו את לשדה האחרון ולא השאירו מחזיון
ההיסטוריה הנפלא הזה רק צל שלד וגל של עצמות. המעט היה מהם לדרוש להעלות את תורת ישראל למרום
קץ ההשכלה החדשה ולמלאות את משאלות הזמן בהדור תפלה מתוקנה ומסודרה ע"פ חוקי האסתטיקה, כי

¹⁰ צמח, מה"ד. (1899). רומא וירושלים. [גרסה אלקטרונית]. פרויקט בן-יהודה. נדלה בתאריך 11-12-2024/218692024. <https://benyehuda.org/read/218692024-12-11>.

¹¹ צמח, מה"ד. (1899). רומא וירושלים. [גרסה אלקטרונית]. פרויקט בן-יהודה (פתח דבר)

¹² צמח, מה"ד. (1899). רומא וירושלים. [גרסה אלקטרונית]. פרויקט בן-יהודה (אגרת ה')

¹³ צמח, מה"ד. (1899). רומא וירושלים. [גרסה אלקטרונית]. פרויקט בן-יהודה (אגרת ו')

¹⁴ צמח, מה"ד. (1899). רומא וירושלים. [גרסה אלקטרונית]. פרויקט בן-יהודה (אגרת ה')

עוד נישאו את נפשם אל רעיון שקר שאינו לפי רוח העת כלל, הוא רעיון התקונים בדת, פרי תאות החקוי, אשר עוד משנברא לא היה כל רוח חיים בקרבו ושאין לו כל ממש ויסוד לא בעולם החדש ולא ביהדות הלאומית.¹⁵

ירושלים, כפי שמופיעה בספרו של הס, מסמלת את השאיפה הלאומית, אך גם את האכזבה מההשכלה, שהפכה את הספר ירושלים למקור אמונתם, אך לא הצליחה להחזיר את היהודים לזהות לאומית ברורה.

ביקורתו של הס על מנדלסון ותנועת ההשכלה

ההשוואה בין מנדלסון להס מציבה קו ברור בין תפיסותיהם.

מנדלסון, מתוך רצון להשתלב בחברה האירופית, ראה ביהדות דת שיכולה להתמזג עם העולם הכללי, חיפש לאחד את היהדות עם ערכי הנאורות, אך בכך ניתק אותה מעוגניה הלאומיים.

"אף גם משה מנדלסון, שאין לו בעולמו אלא מה שהשכל הישר מחיב, אינו יודע מה טיבה של יהדות קוסמופוליטית בלי ארץ מולדת מיוחדת. רק בימים האחרונים החלו היהודים לבטל את לאומיותם מפני תאות הטמיעה והשחרור המקוה ממנה, והדבר הזה העבירם כל כך על דעתם, עד כי התברכו בלבבם כי אפשר לה ליהדות שתתקיים גם בלעדי הרגש הלאומי שהוא שורש נשמתה, ואינם חלים ומרגישים כי חותרים הם חתירה תחת עקרה ויסודה."¹⁶

חיפושיו אחר פתרונות אוניברסליים הובילו ליהדות שאינה מסוגלת לעמוד בפני לחצי ההתבוללות. הס, לעומתו, טוען כי כדי שהעם היהודי יוכל לשרוד ולהתפתח, הוא חייב לשוב לארצו ולתפוס את מקומו כלאום.

בעוד שמנדלסון מייחס חשיבות רבה לשוויון האזרחי והחברתי, הס סבור ששוויון זה חסר ערך כל עוד היהודים לא משחזרים את זהותם הלאומית והטריטוריאלית.

ההשוואה בין שני ההוגים מציינת את הפערים העמוקות בין הגישות שלהם: מנדלסון, שהיהודיות בעיניו היא דת, ראה את השילוב בחברה הכללית כפתרון. הס, לעומתו, טוען כי תחייה לאומית בארץ ישראל היא הדרך היחידה לשמור על זהות היהודים ולהתמודד עם האנטישמיות.

"היהדות כבר ספה מתה מן הארץ לולא היתה מלבד אמונה דוגמטית גם דת לאומית."¹⁷

הס מציין בצורה ברורה שהוא לא יוצא נגד משה מנדלסון ודעותיו בצורה ישירה

"חלילה ממני לקרוא תגר על התקונים בעולם הנוצרי בימי לותר וכמו כן על התקונים בעולם היהדות בימי מנדלסון, כי אלה האחרונים לא היו אלא תקונים חיצוניים לרצות את בעלי הנפש היפה, אך עד תמצית הדת לא נגעו. מימיהם של המתקנים האלה לא עלתה על דעתם להניף ברזל על מוסדות דת היסטורית שאין לה חליפים ע"י אחרת"¹⁸

¹⁵ צמח, מה"ד. (1899). רומא וירושלים. [גרסה אלקטרונית]. פרויקט בן-יהודה (אגרת ז')

¹⁶ צמח, מה"ד. (1899). רומא וירושלים. [גרסה אלקטרונית]. פרויקט בן-יהודה (אגרת ד')

¹⁷ צמח, מה"ד. (1899). רומא וירושלים. [גרסה אלקטרונית]. פרויקט בן-יהודה (אגרת ז')

¹⁸ צמח, מה"ד. (1899). רומא וירושלים. [גרסה אלקטרונית]. פרויקט בן-יהודה (אגרת ז')

אלה הבעיה היא עם ממשכי דרכו כגון תלמידו וממשיכו של משה מנדלסון - דוד פרידלנד שהיה אחד מהדוברים המרכזיים של ההשכלה בברלין, שמספר לנו שלמורו הדגול היתה תורה נסתרת שדגלה בביטול חובת הקיום המצווה המעשיות. אין הוא מזכיר אותם בשמותיהם אלה הס מכנה אותם "מתקנים" "מתקנו האשכנזים" "המתקנים היהודים"

"מגמת פני מתקנו האשכנזים הייתה לעשות מדתנו הלאומית ההומנית דת נוצרית שניה ע"פ גזרת רציונליזם.."¹⁹

הדיון במתח שבין אוניברסליזם ללאומיות אצל מנדלסון והס מוביל אותנו לשאלות עכשוויות הנוגעות לחברה הישראלית וליהדות התפוצות. לסיכום, נעמוד על הרלוונטיות של רעיונותיהם בימינו ועל ההשלכות האפשריות של כל אחת מהגישות לעתיד העם היהודי

המשמעות האקטואלית של הניגוד בין רומא לירושלים

רעיון תחיית הלאומיות היהודית כפי שצפה משה הס, עם הקמת מדינת ישראל, מצביע על הרלוונטיות של רעיונותיו גם היום. השאלות שהעסיקו את הס ומנדלסון — השילוב בין האוניברסליזם ללאומיות היהודית, והקשר בין הדת לבין הלאום — נשארות שאלות עכשוויות שמעסיקות את החברה הישראלית והיהודית עד היום.

בעולם המודרני, רעיונותיהם של מנדלסון והס ממשיכים להדהד. הדילמה בין אוניברסליזם ולאומויות, בין זהות יהודית דתית לזהות לאומית, נותרה רלוונטית בדיונים על עתידה של החברה הישראלית, על חינוך יהודי ועל מקומו של העם היהודי בתפוצות. שאלות אלו מחייבות אותנו לבחון מחדש את ערכינו לאור התפיסות המנוגדות של שני ההוגים. ההבדלים בין הגישות של מנדלסון והס, המובילים אותנו לשאול כיצד על היהודים להתנהל בעידן המודרני, מצביעים על השפעה מתמשכת על השיח הציבורי והאידיאולוגי היהודי

1. מתח בין דת ללאום בחברה הישראלית:

כיום, החברה הישראלית מתמודדת עם שאלות סביב שילוב הדת והמדינה ודבריהם של מנדלסון והס הופכים להיות רלוונטיים היום רק מנקודת מבט אחרת, הפעם כעם היושב במדינתו.

נערוך סקירה קצרה על שלושת השאלות שמעסיקות אותנו כחברה בהווה.

- א. **השבת בישראל** תחום המעורר מחלוקות רבות בין קבוצות דתיות, חילוניות ומסורתיות. תומכי ההגבלות רואים בשבת מרכיב חשוב בזהות היהודית של המדינה, בעוד המתנגדים מדגישים את הפגיעה בחופש העיסוק ובחירות הפרט, ופתיחת חנויות ביום השבת.
- ב. **גיוס החרדים** לצה"ל נותר אחד הנושאים המאתגרים ביותר בחברה הישראלית. מצד אחד, ישנו הרצון לקדם שוויון בנטל, ומצד שני, שמירה על צביונה התרבותי והדתני של החברה החרדית. המצב הנוכחי הוא פשרה שמנסה לאזן בין ערכים מנוגדים, אך המחלוקת רחוקה מלהסתיים, אומנם נראה לאחרונה שהיא הגיעה לנקודת הכרעה אך כנראה שהיא תמשיך ללוות את החברה הישראלית עוד שנים רבות.

¹⁹ צמח, מה"ד (1899). רומא וירושלים. [גרסה אלקטרונית]. פרויקט בן-יהודה (איגרת ז)

ג. **חוק הלאום** הוא חוק יסוד במדינת ישראל שנועד להגדיר את זהותה של מדינת ישראל כמדינת הלאום של העם היהודי ולעגן זאת ברמה החוקתית, אך הוא מעורר מחלוקות רבות בשל השלכותיו על האיזון בין זהות יהודית לערכים דמוקרטיים.

רעיונותיו של מנדלסון, המדגישים הפרדה בין דת למדינה, מהווים בסיס לדיון על מדינת ישראל כמדינה יהודית-דמוקרטית. מנגד, גישתו של הס, הרואה בקשר בין דת ולאום אמצעי לשמירת הזהות היהודית, מתבטאת בתמיכה בקשר חזק יותר בין היהדות למדינה.

2. שאלת הזהות בתפוצות:

היהודים בתפוצות, מתמודדים עם שילוב בחברה הכללית תוך שמירה על זהות יהודית. דוגמת מנדלסון, שהציע השתלבות תוך שמירה על ערכים דתיים, יחד עם זאת אנו רואים את ההתבוללות ועזיבת היהדות בקהילות יהודיות בתפוצות.

לדוגמה יהדות ארה"ב בעיקר בזרמים הרפורמים והקונסרבטיבים. המתמודדים עם נישואי תערובת והתבוללות.²⁰

לאחרונה אנו רואים את התגברות האנטישמיות בארה"ב ובאירופה על פי נתוני הליגה נגד השמצה, בשנת 2023 נרשמה עלייה חדה של 140% במקרי האלימות האנטישמית ברחבי ארצות הברית. בנוסף, דו"ח של משרד התפוצות מצביע על גידול של מאות אחוזים בתקריות אנטישמיות מאז תחילת מלחמת חרבות ברזל.²¹

רעיונותיו של הס, המדגישים את החשיבות של קשר לאומי ותרבותי לישראל, מציעים אלטרנטיבה דרך חיזוק הקשר ליהדות ולישראל כמרכז תרבותי ולאומי, ואולי אף מחזקים את הצורך לאותם היהודים שהגיע הזמן לממש את לאומיותם ולעלות לישראל?

3. גלובליזציה והמאבק על לאומיות:

בעולם שבו גבולות מטשטשים והגלובליזציה מאיימת על הזהות הלאומית של מדינות רבות, ישראל מתמודדת עם שאלות על שמירת הזהות היהודית-לאומית שלה.

לאחרונה התעסקנו הרבה האם התערבות בין לאומית בעניינינו אם בנושא הבטחוני ואם בנושא המדיני היא לגיטימית או לא?

במסמך אסטרטגיית צה"ל, שפורסם לאחרונה (2015), הוקדש מקום מרכזי לשימור הלגיטימציה הבינלאומית להפעלת הכוח על ידי צה"ל²². לעומת זאת המתנגדים אומרים שזוהי התערבות מסוכנת לביטחון המדינה ולקיומה

רעיונותיו של מנדלסון מתאימים לשיח גלובלי המדגיש זכויות אדם ושוויון, בעוד רעיונותיו של הס רלוונטיים לדיונים על שמירת הייחוד התרבותי והזהות הלאומית של מדינות קטנות.

²⁰ ארה"ב: 7.5 מיליון יהודים - למעלה מ-60% מהם מתחתנים עם לא יהודים | מחקר יניב פוהורילס, איתמר אייכנר וכן סלס 19:06 | 11.05.21 (JTA) | התפרסם באתר ynet | קישור לכתבה - <https://www.ynet.co.il/judaism/article/B1kYEXu00d>

²¹ העולם משתנה, האנטישמיות חוזרת: האתגרים הניצבים מול יהודים בעידן הדיגיטלי ותפקידה של התקשורת | לע"מ | קישור לכתבה <https://www.gov.il/he/pages/antisemitism040924>

²² רכיב הלגיטימציה הבינלאומית בביטחון הלאומי | פנינה שרביט-ברוך | התפרסם באתר INSS | קישור לכתבה

4. חינוך יהודי מודרני :

מערכת החינוך בישראל עומדת בפני דילמה בין הדגשת ערכים אוניברסליים לבין ערכים יהודיים-ציוניים **מה חשוב ללמוד בבית הספר ?** זוהי שאלה שנשאלה בסקר לפני פתיחת שנת הלימודים הנוכחית , **והתוצאות מראות את הדילמה שבה מערכת החינוך בישראל נמצאת .**

בסקר ערכו השוואה בין שני היגדים הנוגעים לחשיבות לימודי אנגלית ומתמטיקה מחד גיסא ומושגי יסוד ביהדות מאידך גיסא מגלה פער משמעותיים : 95% מכלל המדגם מסכימים עם ההיגד שלפיו "כל ילד בישראל צריך ללמוד מתמטיקה ואנגלית", ורק 79% מסכימים עם ההיגד שלפיו "כל ילד בישראל צריך ללמוד מושגי יסוד ביהדות"²³.

האם הדרך היא להתנתק?

מה יקרה במידה שיוחלט על הרחבת לימודי יהדות בזרם הממלכתי ? 53% מכלל המדגם (נ-72% מהחילונים) סבורים שמבקרה כזה יש לאפשר פתיחת זרם ממלכתי-חילוני-ליברלי שלא יהיה מחויב לכך.

מה אתם חושבים האם לימודי מושגי היסוד ביהדות כחלק מלימודי הליבה הם דבר חשוב לקיומנו כעם ? רעיונותיו של מנדלסון על חינוך לערכים אוניברסליים לצד שמירה על זהות יהודית, לעומת דגש של הס על חינוך שמטרתו חיזוק הלאומיות היהודית, מציעים שתי גישות שממשיכות לעמוד במרכז הדיון.

זוה מביא אותי לשאול -

האם ניתן למצוא איזון בין הזהות היהודית הדתית והלאומית בעידן המודרני, שבו השאלות של גלובליזציה ושילוב תרבויות עומדות במרכז השיח?

האם תחייה לאומית כמו שצפה משה הס היא הדרך הנכונה להבטיח את עתיד העם היהודי, או שמא יש מקום להמשיך ולהתפתח בתוך ההקשר הבינלאומי כפי שראתה אותו תנועת ההשכלה?

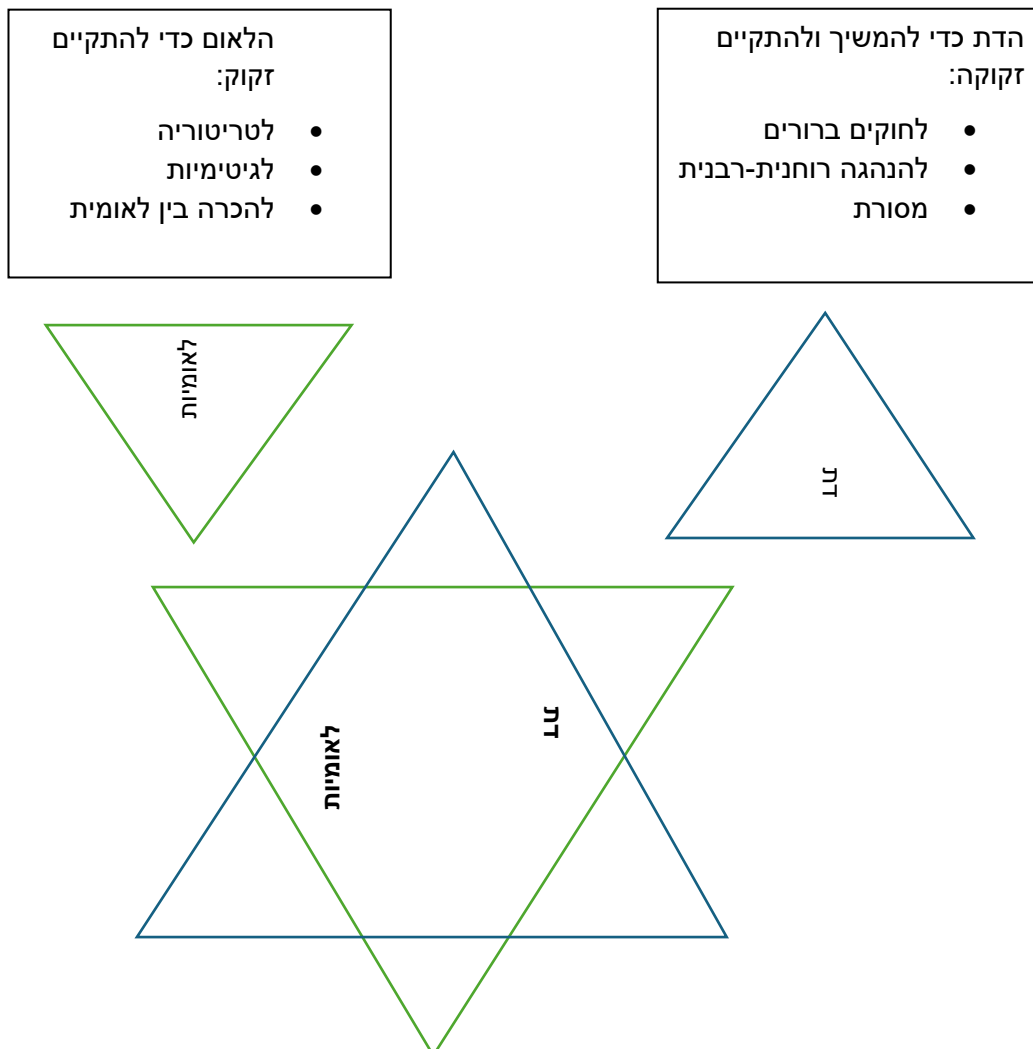
השאלות הללו, שהעסיקו את משה מנדלסון ומשה הס, נשארות רלוונטיות ופתוחות להרהור גם היום כאשר השיח הגואה על הלאומיות החסרה אצל העדה החרדית וגיוסם לצה"ל לצד המאבק על הישראליות וההגדרה מיהו ישראלי שוב עולה השיח ונשאלת השאלה המרכזית האם היהדות היא דת והישראליות היא רק לאום ? או אולי עם ישראל זה שילוב של שניהם יחד דת ולאום המחברים יחד ללא אפשרות להפריד ביניהם ?

²³ האם יש הדתה במערכת החינוך? תלוי את מי שואלים | משב | קישור לסקר המלא
[/https://mashav.tv/articles/education-system-religionization](https://mashav.tv/articles/education-system-religionization)

החיבור בין דת ולאומיות דרך סמל המגן דוד

סמל המגן דוד בנוי משני משולשים שווי צלעות – **האחד פונה כלפי מעלה** והשני **פונה כלפי מטה**. שני המשולשים הללו מסמלים את המתח והחיבור בין **הדת ללאומיות** בעם העברי-יהודי-ישראלי.

- **המשולש הפונה כלפי מעלה מייצג את הדת**. הוא מסמל את השאיפה הרוחנית של האדם, את הקשר עם האל, ואת ההכרה בעליונות האלוהית. בהתאם לפסוק: **"השמים שמים לה..."** (תהילים קט"ו, ט"ז), עיניהם של המאמינים נשואות כלפי מעלה אל הרוחניות והנצח.
- **המשולש הפונה כלפי מטה מייצג את הלאומיות**. הוא מבטא את ההגשמה הארצית, את בניית חברה אנושית ואת ריבונות האדם על האדמה. כמאמר המשך הפסוק: **"והארץ נתן לבני אדם"**, הלאומיות עוסקת בכינון חיי עם ריבוני בארצו.

חיבור שני המשולשים יחד יוצר את המגן דוד כולו – סמל לאחדות ולשילוב בין הדת והלאומיות בעם היהודי. המרכז הרחב של המגן דוד מבטא את המקום בו מתקיים רוב העם, הנע בין הקטבים של רוחניות ארצית ושאיפה רוחנית. החיבור הזה מדגיש את הרעיון שכדי לשמור על **הזהות היהודית השלמה**, יש לטפח הן את **המרכיב הדתי** והן את **המרכיב הלאומי**.

מודל **המגן דוד** מספק לנו פרספקטיבה חזקה על האיזון הרגיש הדרוש לעם ישראל כדי לשמור על זהותו הייחודית.

כפי שנכחנו לדעת לאורך ההיסטוריה, **החיבור בין דת ולאומיות** הוא לא רק אידיאל, אלא הכרח לשימור קיומנו כעם.

המשמעות של הקצוות הקיצוניים:

- **השפיץ העליון:** הקיצון הדתי מייצג את השמירה על המסורת והמצוות, אך כאשר הוא נותר ללא איזון, הוא עלול להוביל להתנתקות מהחיים המעשיים ומהמרקם החברתי הרחב.
- **השפיץ התחתון:** הקיצון הלאומי או החילוני מבטא את ההישגיות הארצית והריבונות, אך ללא עוגן רוחני, הוא מאבד את המשמעות ההיסטורית והערכית שעליה נשען העם היהודי.

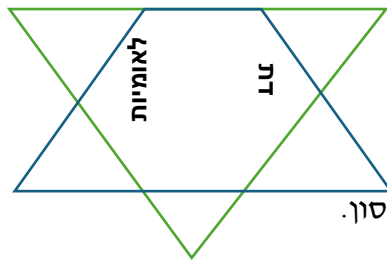
כוחה של האחדות:

כאשר שני הקצוות מתחברים, הם יוצרים מרחב מרכזי רחב ומשותף. במרכז הזה נמצאים רוב בני העם, אותם אנשים שמחפשים גישור בין הדת לבין הלאומיות, בין הערכים הרוחניים לבין ההישגים הארציים. זהו המרחב שבו מתקיימים החיים המעשיים, החינוך המשלב, התרבות והערכים המשותפים.

ההיסטוריה כראי למציאות:

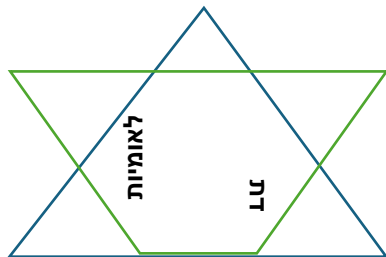
מה קורה ללא רוחניות?

- כאשר השפיץ הרוחני הוסר או נחלש, כפי שקרה בקהילות יהודיות שהתרחקו מהמסורת, נוצרה התבוללות ואיבוד זהות. דוגמה לכך היא יהדות גרמניה במאות ה-18 וה-19, שם ניסיונות ההשתלבות ללא עוגן רוחני הובילו לתוצאות הרות אסון.

מה קורה ללא לאומיות?

- כאשר השפיץ הארצי הוסר, כפי שקרה לפני הקמת מדינת ישראל, העם היהודי נותר חסר ריבונות, תלוי בחסדי אחרים, ונאלץ להתמודד עם גזרות גלות ואנטישמיות.

השאלה המרכזית – האם אפשר לוותר על הקיצוניים?

אמנם, לעיתים נדמה שהקצוות הקיצוניים יוצרים מתח ומחלוקות בתוך העם, אך ההיסטוריה מלמדת אותנו שקיצוצים בקצוות אלו מובילים לאובדן משמעותי. דווקא המתח בין הדת לבין הלאומיות הוא שמחזיק את העם היהודי לאורך הדורות – זהו **איזון עדין אך הכרחי**.

האתגר שלנו כעם הוא **למצוא דרך לשמר את האיזון**:

- לא לוותר על הקיצוניים, אלא לשלב את תרומתם הייחודית בצורה מאוזנת.
- לטפח את המרכז הרחב של החברה, זה שמחבר בין הרוחניות הארצית לבין הריבונות הלאומית.

- להמשיך לקיים שיח פתוח בין דתיים, מסורתיים, חילוניים וכל הקבוצות המרכיבות את המגן דוד שלנו.
המגן דוד אינו רק סמל לאומי – הוא מודל המבטא את המורכבות של העם היהודי ואת דרכו הייחודית **לשלב בין ניגודים**. זהו סמל שמזכיר לנו שהאחדות שלנו תלויה בהכרה בקיומם של כל חלקי העם, גם הקצוות וגם המרכז, וביכולתנו לעבוד יחד כדי לשמור על איזון זה בעידן המודרני.
עד כאן דבריי ביסודות האחדות בעם ישראל לפי מודל המגן דוד, עוד אמשיך להרחיב על מודל המגן דוד באופן מורחב במקום ובזמן הראוי לו.

לסיכום

בספרו של משה הס, **רומא וירושלים**, "מייצגים הסמלים של **רומא וירושלים** את הכוחות שהובילו לגלות ולהתבוללות, אך גם את החלופה הלאומית שהוא מציע: תחייה לאומית בארץ ישראל. **רומא**, המסמלת את הכיבוש והגלות, מייצגת את ניתוק היהודים ממורשתם התרבותית והלאומית. לעומתה, **ירושלים** של מנדלסון משקפת את ההשכלה ואת הפרדת הדת מהלאום – גורמים שבעיני הס הובילו לאובדן הלאומיות היהודית.

העימות הרעיוני בין **משה מנדלסון למשה הס** מהווה נקודת מפתח בתולדות ההגות היהודית המודרנית.

- **מנדלסון**, שנחשב לאבי תנועת ההשכלה היהודית, דגל בראיית היהדות כדת אוניברסלית, שאפשר לשלב אותה בעולם המודרני. הוא לא עסק בשאלת הלאומיות, אך מאמינו ותלמידיו הדגישו שאין צורך בשיבה לאומית או טריטוריאלית. מנדלסון טען שהיהודים יכולים להשתלב בחברה האירופית תוך שמירה על זהותם הדתית, כשהאמנציפציה וההשכלה יובילו לשוויון ולשיתוף פעולה בין היהודים לעמים האחרים. עם זאת, הבעיה העיקרית, לדעת הס, לא הייתה באמונתו של מנדלסון, אלא בפרשנות המאוחרת של רעיונותיו על ידי ממשיכי דרכו, שראו בהם צידוק לתנועת החילון ולהתרחקות מהלאומיות.
- לעומתו, **משה הס**, מתוך אכזבתו מהאמנציפציה ומהשכלה, טען כי פתרון הבעיה היהודית טמון בתחייה לאומית וטריטוריאלית בארץ ישראל. הוא ראה בשילוב בחברה הכללית לא רק מענה כושל לאנטישמיות, אלא גם גורם שמחליש את הזהות היהודית ומוביל להתבוללות. בעיניו, **ירושלים** מסמלת את התחייה הלאומית של העם היהודי, אך גם את אכזבתו מההשכלה, שבעיניו הביאה לניתוק הזהות הדתית מהזהות הלאומית.

התפיסות של מנדלסון והס מציגות שתי גישות מנוגדות לעתידו של העם היהודי:

- מנדלסון, שראה ביהדות דת מוסרית אוניברסלית, קרא להשתלבות בחברה הכללית.
- הס, מנגד, האמין כי רק תחייה לאומית בארץ ישראל תוכל להבטיח את קיומו של העם היהודי. עימות זה מצביע על השאלה המרכזית בעידן המודרני: האם היהדות צריכה להתמקד בהשתלבות גלובלית, או שמא עליה להחיות את הלאומיות כערך מרכזי? אנו מבינים ששני האופנים המנוגדים האלו הכרחיים לקיום שלנו כעם - והשאלה איתה אנחנו נשארים היא איך משיגים את האיזון הנכון והנחוץ כל כך בין השניים?